

GRAMATINĖS FUNKCIJOS

Gramatinės funkcijos ir sintaksinės priklausomybės tipai

Skiriamos gramatinės funkcijos, arba tradiciškai – sakinio dalys, tik iš dalies gali būti apibrėžiamos remiantis sintaksinės priklausomybės tipų skirtumais. Vien tik šiuo kriterijumi paremtas gramatinių funkcijų skyrimas būtų gerokai grubesnis nei lietuvių ir daugelio kitų Europos kalbų gramatinėje tradicijoje priimtas sakinio dalių repertuaras. Čia priimamas sprendimas yra kompromisinis: priklausomybės tipu, kaip pagrindiniu gramatinių funkcijų skyrimo kriterijumi, remiamasi, kai kalbama apie aukščiausio lygmens lingvistinę organizaciją, bet žemesnėje pakopoje taikomi ir kiti kriterijai: iš dalies tai yra iš gramatinės tradicijos perimtas sakinio dalių skyrimas atsižvelgiant į atitinkamas kalbos dalis (tad iš esmės yra semantinis), bet kiti taikomi smulkesnio suskirstymo kriterijai yra sintaksinio pobūdžio.

Sakinį galima suvokti kaip, pasitelkus komplementacijos ir modifikacijos mechanizmus, aplink veiksmažodį tarsi branduolį konstruojamą sintaksinę struktūrą. Juk suprantama, kad sakinio branduolį sudarantis veiksmažodis semantiškai reikalauja papildymų – komplementų, tradicinėje sintaksėje apibūdinamų veiksnio, papildinio, tarinio vardinės dalies terminais. Šie veiksmažodžio komplementai gali arba savo ruožtu reikalauti tam tikrų papildymų – komplementų, arba būti modifikuojami: taip randasi tradiciniai pažyminiai (kurie toliau atitinkamai skirstomi pagal sintaksinės priklausomybės tipą). Pagaliau ir išstis sakiny (paprastai reiškiantis pagrindinę predikaciją, t. y. sudarytas iš pagrindinio veiksmažodžio ir jo komplementų) gali būti modifikuojamas, priduriant aplinkybę arba laisvąjį antrinį predikatyvą.

Taigi finitinio sakinio pagrindą sudaro jo veiksmažodžio reiškiamą predikaciją ir šio veiksmažodžio struktūrinius argumentus semantiškai patikslinantys vardažodiniai komplementai. Tarp veiksmažodžių komplementų galima skirti:

- (a) Subjektą, arba veiksnį – gramatinių funkcijų hierarchijoje (apie ją žr. toliau) aukščiausią padėtį užimantį veiksmažodžio komplementą;
- (b) tiesioginį objektą, arba tiesioginį papildinį – minėtoje hierarchijoje antrą vietą po subjekto užimantį veiksmažodžio komplementą;
- (c) netiesioginius objektus, arba netiesioginius papildinius – hierarchiškai tolimesnius veiksmažodžio komplementus;
- (d) jungties *būti* komplementus – predikatyvus;
- (e) kai kurių veiksmažodžių (*atrodyti*, *apsimesti*, *dėtis (kuo)*, *laikyti (kuo)* ir kt.) reikalaujamus būtinuosius antrinius predikatyvus;

Šiuos komplementų tipus aptarsime iš eilės.

Subjektas, arba veiksnys, nuo kitų veiksmažodžio valdinių pirmiausia skiriasi morfosintaksiškai: jo būdingiausia realizacija yra vardažodžio (*noun phrase, nominal*) vardininkas, su kuriuo derinant finitines veiksmažodžio formas, sudaromas pagrindas veiksmažodžio asmens kategorijai atsirasti (veiksmažodžio asmuo yra koreliuojamas su subjekto vardininku). Tačiau šie morfosintaksinės prigimties subjekto reikalavimai dar nesudaro pagrindo kalbėti apie išskirtinį jo sintaksinį statusą tarp kitų veiksmažodžio komplementų. Morfosintaksinė tarinio veiksmažodžio priklausomybė nuo veiksnio – jo derinimas su veiksniumi skaičiumi ir asmeniu – negali būti interpretuojama kaip sintaksinė priklausomybė. Principinė būtinybė skirti sintaksinę ir morfosintaksinę priklausomybes buvo pabrėžta ankstesniame skyriuje [...]. Papildomai čia verta atkreipti dėmesį į tai, kad sakinio veiksmažodis ne vienoje pasaulio kalboje yra derinimas ne tik su subjektu, bet ir su objektais – dažniausiai su tiesioginiu, bet kartais ir su kitais objektais. Tarti, kad tokiais atvejais veiksmažodis tuo pačiu metu sintaksiškai yra priklausomas nuo kelių savo komplementų, juo labiau būtų neprasminga. Tad tradiciškai lietuvių kalbos gramatikose daromą veiksnio ir tarinio tarpusavio priklausomybės prielaidą reikia atmesti – jų priklausomybės santykis yra vienakryptis, ir veiksnys, arba subjektas, pagal priklausomybės santykio tipą yra toks pats sakinio veiksmažodžio papildinys, arba komplementas, kaip ir tradiciškai vadinami tiesioginiai bei netiesioginiai papildiniai. Tačiau siekiant per daug nenukrypti nuo tradicinės terminijos, papildiniais šiame apraše toliau, kur reikia, bus vadinami tik sakinio veiksmažodžio objektai, o visiems jo reikalaujamiems semantiniams papildymams (tarp kurių yra ir prielinksninėmis konstrukcijomis žymimi erdvės santykiai, ir būdvardžiais žymimos daiktų savybės) apibūdinti geriau tinka bendresnis komplemento terminas.

Akivaizdu, kad privilegijuotas subjekto statusas tarp kitų veiksmažodžio komplementų remiasi ne koku ypatingo pobūdžio („dvipusiu“) sintaksiniu ryšiu. Bet ir morfosintaksės požiūriu šios gramatinės funkcijos išskirtinumas yra santykinis – žemesniu lygmeniu panašiai išsiskiria ir tiesioginis objektas (žr. toliau). Taigi reikėtų kalbėti ne apie griežtą subjekto ir objektų, arba veiksnio ir papildinių, dichotomiją, kuriai pamatą sudaro neva skirtingi sintaksiniai ryšiai su sakinio veiksmažodžiu, o veikiau apie tam tikrą šių gramatinių funkcijų hierarchiją. Pastaroji yra empiriškai, remiantis tipologiniais duomenimis, nustatoma gramatinė hierarchija, kuri, reikia manyti, atspindi santykinę vardažodžių svorį sakinio funkcinėje organizacijoje. Empirinis tokios hierarchijos pamatas formuluojamas kaip „prieinamumo hierarchija“, t. y. vardažodžių santykinis prieinamumas sintaksinėms ir morfosintaksinėms operacijoms. Kadangi vardažodžių linksniai daugiau ar mažiau atspindi gramatinius santykius sakinyje, tai suprantama, kad pagrįstai galima kalbėti apie su gramatinių funkcijų hierarchija koreliuotą linksnių hierarchiją. Ši koreliacija ir jos svarba gramatinių funkcijų aprašui bus aptariama toliau.

Nors visus veiksmažodžio objektus su juo sieja to paties tipo priklausomybės ryšys, bet jie skiriasi savo privilegijuotumu. Savo sintaksiniu svoriu tarp kitų objektų neabejotinai išsiskiria tiesioginis objektas. Santykinę pastarojo išskirtinumą,

pavyzdžiui, rodo jam teikiama pirmenybė pasyvinėse konstrukcijose. Juk paprastai tiesioginiai objektai ir tik gerokai rečiau – netiesioginiai iškeliami į pasyvinės konstrukcijos subjekto poziciją. Grynai morfosintaksiškai tiesioginis objektas nuo netiesioginių yra skiriamas linksnio pagrindu: paprastai jis žymimas galininko linksniu, kuris, panašiai kaip vardininkas subjekto atveju, pirmiausia sietinas būtent su jo, tiesioginio objekto, sintaksine funkcija ir yra definicinis, arba skiriamasis jo bruožas¹. Kitas subjektą ir tiesioginį objektą vienijantis bruožas, yra tas, kad jais einančių vardažodžių atitinkami linksniai – vardininkas ir galininkas – tam tikromis aplinkybėmis gali būti keičiami kilmininku, pavyzdžiui, siekiant perteikti subjekto arba objekto vardažodžio kiekybinę charakteristiką, plg.:

- (1) **(Tavo) arbata** yra puodelyje.
- (2) Puodelyje yra **(truputis) arbatos**.
- (3) Valgau **šokoladą**.
- (4) Pavalgiau **šokolado**.

Tokia savybė yra būdinga tik subjektu ar tiesioginiu objektu einančių vardažodžių linksniams. Galėtume net tvirtinti, kad tokia morfosintaksinė „laisvė“, kai kalbamoms gramatinėms funkcijoms būdingi, taigi „gramatiniai“, vardininko ar galininko linksniai gali būti pakeičiami „semantiniu“ kilmininko linksniu, yra „toleruojama“ dėl išskirtinio sintaksinio šių funkcijų svorio: būtent dėl jo tokie pagrindinių sakinio figūrų „semantiniai patikslinimai“ jo funkcinės (ir prasminės) struktūros nesuardo.

Likusieji vardažodiniai veiksmažodžio objektai, dar vadinami netiesioginiais (angl. *oblique*), nesudaro tokios vienalytės klasės kaip subjektas su tiesioginiu objektu. Tradiciškai lietuvių kalbos gramatikose netiesioginiai papildiniai, arba netiesioginiai objektai, gana arbitraliai, remiantis vien jais einančių daiktavardžių reikšme ir linksnio forma, taigi ne sintaksiškai, skiriami nuo aplinkybių. Iš tiesų „tolimesnius“, t. y. minėtoje gramatinių funkcijų hierarchijoje žemesnę padėtį užimančius, veiksmažodžio objektus skirti nuo jų modifikuojančių aplinkybių ne visada yra lengva. Šis faktas, be kita ko, netiesiogiai nurodo ir į tarp netiesioginių objektų egzistuojančią hierarchinę tvarką. Iš tiesų šiuo atžvilgiu dėmesio yra vertas ypatingas naudininko objektų statusas – čia pirmiausia minėtini sakinių su ‚davimo‘ reikšmės predikatais recipientų naudininkai, plg.:

- (5) Tėvas padovanojo **sūnui** dviratį.
- (6) Paskolinau **Jonui** kaklaraištį.

Lietuvių kalbos gramatinėje tradicijoje vardažodžio naudininko objektai nuo kitų netiesioginių objektų neskiriami². Vis dėlto bent pora dalykų verčia į pirmuosius žvelgti išskirtinai. Pirma, gramatinių funkcijų hierarchijoje naudininko objektai,

¹ Šis požymis laikomas skiriamuoju tik kalbant apie veiksmažodžio komplementus: prisimintina, kad tiek daiktavardžio vardininkas, tiek ir galininkas gali atlikti ir veiksmažodžio modifikatoriaus (tradiciškai – aplinkybės) funkciją, plg. *sergu jau treči metai, skaičiau visą valandą*.

kaip matysime vėliau, užima vietą iškart po tiesioginio (galininko) objekto. Antra, sakiniuose, be vardažodžio vardininko, dažniausiai būtent vardažodžio naudininkas pagal kai kuriuos svarbius požymius, kaip antai nežymėtosios temos raiška ir sangrąžos valdymas (refleksyvumo kontrolė), artėja prie sakinio subjekto statuso, plg.:

(7) *Jonas gailisi savęs.*

(8) *Jonui gaila savęs.*

Atsižvelgdami į šiuos faktus, regis, pagrįstai galime tvirtinti, kad naudininku koduojamas vardažodinis veiksmažodžio komplementas semantiškai yra jam artimesnis nei kiti netiesioginiai jo objektai.

Komplemento statusas priskirtinas ir vadinamajai tarinio vardinei daliai – predikatyvui, plg.:

(9) *Mažasis Jonukas yra labai gabus.*

Tradiciškai lietuvių kalbos gramatikose priimta, kad predikatyvas atskirai, t. y. sakinio struktūros lygmeniu, neapibūdinamas, nes jis laikomas neatskiriama („vardine“) tarinio dalimi, o jungtis *būti* telaikoma semantiškai tuščiu struktūriniu vienetu, atliekančiu tik gramatinių kategorijų raiškos vietos funkciją. Šiame apraše einama kiek kitu keliu. Pripažįstant, kad (9) sakinyje pilną predikaciją išreiškia žodžių seka *yra gabus*, kartu tenka atkreipti dėmesį į daromos prielaidos dėl semantiškai „tuščios“ jungties problemišumą: ji verčia įsivesti „negrynosios jungties“ sąvoką tokių sakinių kaip (10) predikatams paaiškinti, plg.:

(10) *Mažasis Jonukas **atrodo** labai gabus.*

„Negrynosios jungties“ sąvoka yra prieštaringa, nes neatrodo, kad veiksmažodžiai *atrodyti*, *apsimesti*, *tapti* ir pan. (skirtingai nei „grynoji jungtis“ *būti*) būtų semantiškai tušti – jų reikšmes sunku pripažinti tik gramatinėmis³. Pastarieji pavyzdžiai liudija, kad predikatyvai gali būti reikalaujami ir semantiškai netuščių veiksmažodžių „jungčių“. Taigi nustatant predikatyvo statusą „semantiškai tuščios jungties“ argumentas neturi didelės prognostinės galios, todėl atrodo logiška gebėjimą valdyti predikatyvus priskirti ir jungčiai *būti*. Klausimas, koks leksinis turinys jungčiai priskirtinas, tėra svarbus skirstant predikatyvus tarpusavyje. Žinoma, pripažindami,

² Skirtingai yra, pavyzdžiui, anglų kalbos gramatikoje: čia „netiesioginio objekto“ (angl. *indirect object*) sąvoka apibrėžiami išskirtinai tik lietuvių kalbos naudininko objektų atitikmenys. Anglų kalbos netiesioginis objektas iš kitų objektų išsiskiria pastovia savo vieta (tarp veiksmažodžio ir tiesioginio objekto) sintaksinėje sekoje ir savo forma, kuri yra tapati tiesioginio objekto formai: dėl to konstrukcijos su netiesioginiu objektu dar vadinamos (priklausomai nuo sintaksės modelio) ditranzityvinėmis arba dvigubo objekto konstrukcijomis.

³ Atskirais atvejais gal ir galima būtų išvelgti tokių predikatų gramatinį pobūdį, pavyzdžiui, jungčių *būti* ir *tapti*, *likti* priešpriešą galima būtų sieti su veikslu (platesniąja prasme), bet kokią gramatinę kategoriją turėti išreikšti, tarkime, veiksmažodžiai *atrodyti*, *apsimesti*?

kad jungtis *būti* teturi minimalų leksinį svorį ir praktiškai gali būti laikoma semantiškai tuščiu struktūriniu vienetu, neišvengiamai turime pripažinti ir, kad predikatyvas su tokia jungtimi reiškia pagrindinę sakinio predikaciją. Todėl jungties *būti* valdinius – predikatyvus toliau vadinsime **pirminiais predikatyvais**.

Po šių pasvarstymų galime pamėginti apibrėžti paskutinę sąrašė minėtą veiksmažodžių komplementų rūšį, kurios atstovus, kaip netrukus matysime, geriau tinka vadinti antriniais predikatyvais. Omenyje turime predikatyvus, kurie vartojami su tokiais veiksmažodžiais kaip *atrodyti*, *apsimesti*, *pripažinti*, *pasijusti*, *vadinti(s)* ir pan. Plg.:

- (11) *Teismas jį pripažino kaltu (kaltą).*
- (12) *Mergina pasijuto įskaudinta.*
- (13) *Tėvas kaimyną vadino geradariu.*

Akivaizdu, kad tokie predikatyvai neišreiškia pagrindinės sakinio predikacijos, nors ją reikšmingai papildė. Nesunku pastebėti, kad minėti veiksmažodžiai semantiniu atžvilgiu sudaro daugumą vieningą grupę – jie žymi kognityvinę (*pripažinti*, *laikyti (kuo)*, *atrodyti*) arba jai artimą verbalinę ar perceptinę (*vadinti*, *pasijusti*) veiklą. Taigi, nors sakiniai, sudaromi vien tik su šiais veiksmažodžiais, yra akivaizdžiai nepilni, pastarųjų semantinis turinys nesunkiai gali būti artikuliuojamas. Šis faktas leidžia mums kalbamus veiksmažodžius laikyti pilnaverčiais predikatais, išreiškiančiais atitinkamų konstrukcijų pagrindines predikacijas. Tuomet šias predikacijas papildantys vardažodžiai laikytini minėtų predikatų argumentų realizacijomis. Tokius vardažodžius ir būdvardžius (dalyvius), dėl jais reiškiamos papildomos predikacijos ir skirdami juos nuo pagrindinę sakinio predikaciją reiškiančių jungties komplementų, vadinsime **antriniais predikatyvais**. Jų argumento statusas ir tikrasis pobūdis išryškėja perfrfazavus juos šalutiniu (finitiniu ar nefinitiniu) sakiniu, plg.:

- (14) *Jonas apsimeta linksmas.*
- (15) *Jonas apsimeta, kad yra linksmas.*
- (16) *Birutė atrodė pavargusi.*
- (17) *Birutė atrodė esanti pavargusi.*

Antrinių predikatyvų parafrazės šiuose pavyzdžiuose aiškiai rodo, kad pagrindinių predikatų argumentai yra propozicinės prigimties. Kitaip ir būti negali, nes šie predikatyvai paprastai žymi būsenas ir todėl neišvengiamai jų reikšmė suponuoja egzistencinį predikatą (*būti*). Analizuojant sakinių su aptariamais antriniais predikatyvais semantinę struktūrą gali kilti klausimas, kuriai predikacijai – pagrindinei ar antrinei – priskirtinas suponuojamasis predikatas? Pažvelgus į parafrazes, kur šis semantinis elementas reiškiamas eksplicitiškai, vienareikšmiškai į šį klausimą atsakyti sunku. Sakinyje (15) su daiktavardiniu šalutiniu sakiniu veiksmažodis *yra* tiek sintaksiškai, tiek ir semantiškai aiškiai sietinas su būdvardžiu *linksmas*: eidamas šalutinio sakinio jungtimi jis valdo būdvardį, kuris čia reiškia

pagrindinę predikaciją ir vadintinas pirminiu predikatyvu (antrinę predikaciją, nors ir tarpiskai, šis būdvardis reiškia pagrindinio sakinio predikato *apsimeta* atžvilgiu). Tačiau sakinio (17) egzistencinio predikato sintaksinė ir semantinė priklausomybė nėra tokia aiški: vienodai galimi abu skaidos variantai – tiek *atrodė [esanti pavargusi]*, tiek ir *[atrodė esanti] pavargusi*. Pastaroji skaida mūsų analizės tikslams, regis, yra parankesnė: būtent ji leidžia ir pirminio sakinio *Birutė atrodė pavargusi* pagrindinį predikatą *atrodė* laikyti kompleksiniu, o antrinį predikatyvą *pavargusi* netarpine jo argumento realizacija. Svarbu dar kartą atkreipti dėmesį į tai, kad sudarant sakinius su minėtos grupės veiksmažodžiais predikatyvinius jų argumentus realizuojantys vardažodžiai ar būdvardžiai (dalyviai) negali būti išleisti. Juos, skirdami nuo (toliau aptariamų) kitos rūšies antrinių predikatyvų, kurie nėra taip glaudžiai susiję su pagrindiniu sakinio predikatu (jiems sunku priskirti argumento statusą) ir gali būti lengvai išleidžiami, vadinsime **būtinaisiais antriniais predikatyvais**.⁴

Sakinio branduolį sudarantis veiksmažodis gali turėti ne tik komplementų, bet ir modifikatorių. Jau ankstesniame skyriuje parodėme, kad viso sakinio predikacijos ir jo veiksmažodinio predikato siaurąja prasme modifikavimas gali ir nesutapti. Toliau, ignoruodami šiuos modifikavimo aprėpties skirtumus, sutartinai vartosime tik veiksmažodžio modifikatoriaus terminą. Nors pagrindinio veiksmažodžio modifikavimas sietinas su papildoma, arba antrine, predikacija, ji, skirtingai negu ankstesniame skirsnyje aptartais atvejais, nėra veiksmažodžio semantinės struktūros numatoma, taigi nėra būtina. Galima skirti du veiksmažodžio modifikatorių tipus:

- (a) laisvuosius antrinius predikatyvus;
- (b) aplinkybes;

Jų skyrimas nesiremia sintaksinės priklausomybės tipų skirtumu: veikiau skirtumas yra morfosintaksinis ir siejasi su atitinkamą sintaksinę poziciją užimančių kalbos dalių morfologinėmis savybėmis. Aptarsime šiuos modifikatorių tipus iš eilės.

Laisvojo antrinio predikatyvo sąvoka tampa aiškesnė palyginus (18) sakinį su (19) su jau mums pažįstamu būtinuoju antriniu predikatyvu:

- (18) *Birutė atrodė pavargusi.*
- (19) *Birutė parėjo pavargusi.*

Abiejų sakinų veiksmažodžių semantinė apibrėžtis yra lengvai artikuliuojama, tad nekyla abejonių, kad jais reiškiamos predikacijos atžvilgiu būdvardžio *pavargusi* predikacija tėra papildoma, arba antrinė. Tačiau antrajame sakinyje dalyvinis

⁴ Būtinieji antriniai predikatyvai tarp tradiciškai lietuvių kalbos gramatikoje skiriamų „sakinio dalių“ atitikmenų neturi. Dažniausiai jie, panašiai kaip ir pirminiai predikatyvai, laikomi „sudėtinio tarinio vardine dalimi“, bet kartais vertinami prieštaringai, pavyzdžiui, *Dabartinės lietuvių kalbos gramatikoje* (Ambrazas, red., 1994, 589) sakinyje *Mokytojas atrodė piktas* būdvardis *piktas* laikomas tarininiu pažyminiu, nors tos pačios gramatikos kitoje vietoje (ibid., 507–508) veiksmažodis *atrodyti* apibūdinamas kaip negrynoji jungtis, o su juo einantis predikatyvas – kaip tarinio vardinė dalis.

predikatyvas gali būti praleistas: nors jo reiškiamą antrinę predikaciją („Birutė buvo pavargusi“) tokiu atveju iš sakinio reikšmės dingsta, bet jis lieka pilnas ir užbaigtas. Vadinasi, šio antrinio predikatyvo į sakinį įvedama papildoma predikacija, priešingai negu pirmajame pavyzdyje, nėra jo pagrindinės predikacijos argumento realizacija. Šis skirtumas, be abejonės, sietinas su pagrindinę aptariamų sakinių predikaciją reiškiančių veiksmažodžių semantine specifika. Visa tai turint omenyje, laisvieji antriniai predikatyvai ir apibrėžiami kaip veiksmažodžio modifikatoriai.

Apibūdinant laisvuosius predikatyvus, lietuvių, kaip, beje, neretai ir kitų kalbų, gramatikose tradiciškai išvelgiamas ypatingas jų sintaksinis ryšys su tuo veiksmažodžio komplementu, kurio atžvilgiu jie atlieka predikatinę funkciją, paprastai su subjektu arba tiesioginiu objektu, plg.:

(20) *Ji grįžo iš spektaklio patenkinta.*

(21) *Sutikau Joną susirūpinusį.*

Šiuo tariamu ryšiu remiantis tokie antriniai predikatyvai dažnai vadinami (tarininiais) pažyminiais. Neneigdami fakto, kad kalbamo tipo sakiniuose derinimu pasireiškianti laisvųjų antrinių predikatyvų morfosintaksinė priklausomybė nuo subjekto ar objekto vardažodžių rodo tarp jų esantį semantinį (predikatinį) ryšį, dar kartą norime pabrėžti, kad morfosintaksinė priklausomybė, o ypač derinimas, sintaksinės priklausomybės tarp derinamųjų dėmenų neimplikuoja, todėl „pažyminio“ terminas laisviesiems predikatyvams netinka. Pastarųjų sintaksinė priklausomybė nuo sakinio veiksmažodžio taps aiškesnė, jeigu (21) sakinį *Sutikau Joną susirūpinusį* palyginsime su jo semantiniu variantu *Sutikau susirūpinusį Joną*: antrajame pavyzdyje dalyvis *susirūpinusį* aiškiai modifikuoja tik papildinio daiktavardį *Joną* (yra jo sudaromos daiktavardinės frazės dalis).

Aplinkybės, panašiai kaip ir laisvieji antriniai predikatyvai, į sakinį įveda papildomą, arba antrinę, predikaciją. Tarpusavyje laisvieji predikatyvai ir aplinkybės dažniausiai skiriasi tuo, kad pirmųjų reiškiamą papildoma predikacija semantiškai yra artimiau susijusi su kokia nors pagrindinio predikato argumento realizacija, o antrųjų – su pačiu to predikato žymimu procesu (ar statine padėtimi), plg.:

(22) *Jonas parvažiavo linksmas.*

(23) *Jonas parvažiavo linksmi.*

Lengviausiai yra pastebimas šių sakinių morfosintaksinis skirtumas: pirmajame sakinyje modifikatoriumi einantis būdvardis pagal savo prigimtį derinamas su subjekto daiktavardžiu, o antrajame sakinyje modifikatorius reiškiamas morfologiškai nekaitoma (taigi nederinama) kalbos dalimi –rieveiksniu. Tačiau šie du sakiniai skiriasi ir semantiškai, nes pirmajame modifikatorius apibūdina subjekto daiktavardžio referento būklę šiam parvažiavus, o antrajame – patį parvažiavimo būdą. Kaip jau buvo pastebėta aptariant sintaksinės priklausomybės tipus (plg. ...),

prieveiksminio modifikatoriaus aprėptis neretai būna sunkiai nustatoma. Ir sakinyje (23) *Jonas parvažiavo linksmai* modifikatorių *linksmai* galėtume sieti tiek su pačiu predikatu (*par*)važiavo, turėdami omenyje kokį ypatingą („linksma“) važiavimo būdą, tarkime, dainuojant (šiai interpretacijai veiksmažodžio veikslas nėra labai svarbus, todėl jį žymintis priešdėlis suskliaustas), tiek, norėdami, tarkime, pabrėžti faktą, kad kelionė Jonui neprailgo, – su visa sakiniu *Jonas parvažiavo* reiškiamą propoziciją. Tais atvejais, kai nebūtina pernelyg gilintis į galimas alternatyvias sakinių su prieveiksmniais modifikatoriais interpretacijas, susitarėme vartoti veiksmažodžio modifikatoriaus terminą (juolab, kad ir pats kalbos dalies pavadinimas, tiksliai atliepiantis lotyniškąjį *adverbium*, paremia tokią vartosena). Taip pat reiktų žiūrėti ir į antrines predikacijas reiškiančius būdvardžius. Ir šiuo atveju modifikavimo aprėptis ne visada aiški, neretai ją lengviau sieti su visa sakinio struktūra. Pirmiausia tai pasakytina apie tokius subjekto orientaciją erdvėje žyminčius būdvardžius, kaip *kniūbsčias*, *aukštielninkas*, kurie vartojami išimtinai tik kaip antriniai predikatyvai, plg.:

- (24) *Jis gulėjo žolėje aukštielninkas.*
 (25) *Žmogus kniūbsčias parkrito ant grindinio.*

Panašiai, kad ir ne taip griežtai, ribojama ir kitų minėtiesiems artimos semantikos būdvardžių, kaip antai *stačias*, *gulsčias*, *atbulas*, vartosena. Faktas, kad pirmieji būdvardžiai visai nevartojami kaip daiktavardžių modifikatoriai (plg. **aukštielninkas žmogus*) arba kaip pirminiai predikatyvai (plg. **Petras buvo aukštielninkas*), verčia manyti, kad jie (ir semantiškai jiems artimi būdvardžiai) veikiau apibūdina, arba modifikuoja, visą sakinio profiliuojamą situaciją (t. y. gulėjimą aukštielninkai / aukštielninkam) nei tos situacijos dalyvį. Vadinasi, tiek aplinkybės, tiek ir laisvieji antriniai predikatyvai gali modifikuoti viso sakinio predikaciją, nors funkciškai pirmosios labiau orientuotos į veiksmažodį, o antrieji – į vieną iš jo vardažodinių komplementų. Abiejų tipų modifikatorių aprėptis iš principo gali svyruoti tarp visos predikacijos ir vieno iš jos elementų – veiksmažodžio arba kurio nors iš jo valdomų vardažodžių.

Be veiksmažodžio komplementų ir modifikatorių dar galima skirti sintaksiškai sunkiai apibūdinamą ir iš pirmo žvilgsnio atrodančią prieštarinę **predikacinių modifikatorių** kategoriją. Ją iliustruoja tokie pavyzdžiai, kaip:

- (26) *Jonas yra sode.*
 (27) *Laikrodis yra Jono.*

Ypatingas tokių veiksmažodžio *būti* komplementų statusas nustatomas remiantis paradigmniais ryšiais su kitais struktūriškai artimais sakinių tipais. Struktūriniu atžvilgiu neabejotinai panašūs yra sakiniai:

- (28) *Jonas yra gabus.*

(29) *Jonas yra skaitykloje.*

Abiejuose sakiniuose veiksmažodžio *yra* semantinis svoris yra minimalus, praktiškai šis veiksmažodis gali būti laikomas semantiškai tuščiu. Komplementas *skaitykloje* antrajame sakinyje, panašiai kaip pirmajame sakinyje *gabus*, turėtų būti laikomas jungties predikatyvu, jeigu sakiniuose su pilnaverčiais predikatais (t. y. tokiuose sakiniuose, kurių veiksmažodis išreiškia pagrindinę predikaciją) reikšdamas papildomą, arba antrinę, predikaciją šis daiktavardis galėtų būti laikomas (antriniu) predikatyvu. Tačiau taip nėra, plg.:

(30) *Jonas skaito laikraštį skaitykloje.*

Tokiais atvejais antrinę predikaciją reiškiantį daiktavardžio vietininką (*skaitykloje*) įprasta vadinti aplinkybe. Tačiau aplinkybe vadinti vietininką sakinyje *Jonas yra skaitykloje* būtų netikslu, nes čia jis reiškia pagrindinę, o ne antrinę sakinio predikaciją. Vis dėlto abu atvejus jungia vienas bendras dalykas: pati vietininko linksnio morfosintaksinė prigimtis leidžia juo žymimus daiktavardžius laikyti kalbamų sakinių veiksmažodžių modifikatoriais. Tiksliau tariant, abiejų tipų sakiniuose „modifikacinę“ predikaciją (kuri vienu atveju yra antrinė, kitu – pagrindinė) reiškia ne pati konkretaus daiktavardžio leksema (*skaitykla*), o tik ją žyminti vietininko linksnio morfema (*(skaitykl)-oje*), kurios reikšmę galėtume apibrėžti kaip ‚(kam) būti kur / kame‘. Pati leksema tuomet tėra vieno iš vietininko predikacijos argumentų semantinė realizacija. Kaip rodo kalbų tipologijos duomenys, tokia lokatyvinė reikšmė gali būti reiškiamą ir atitinkamais prielinksniais arba ji gali būti įtraukta į veiksmažodinio predikato semantinę sudėtį. Taip analizuojant vietininko modifikatoriaus reiškiamą predikaciją nesunku prieiti prie išvados, kad kalbamo tipo jungties sakiniuose pati jungtis, bent jau semantiiniu atžvilgiu, yra perteklinė. Išties sakinyje *Jonas yra skaitykloje* jungtis *yra*, net jeigu jai priskirsime lokatyvinę reikšmę ‚(kam) būti kur / kame‘, niekaip nepatikslinka Jono buvimo vietos, t. y. prie daiktavardžio vietininku reiškiamos lokatyvinės informacijos nepriduria nieko naujo. Bet pertekliniai reikšmės elementai yra įprastas reiškinys kalbose.

Jeigu daiktavardžio vietininku, o veikiau šio linksnio morfema reiškiamos predikacijos pobūdį palyginsime su visų rūšių predikatyvų (pirminių ir antrinių, laisvųjų ir būtinųjų) reiškiamu predikacijos pobūdžiu, matysime esminį skirtumą. Pastarųjų predikacijos pobūdis sietinas su jais einančių žodžių klasių (kalbos dalių) inherentinėmis savybėmis, kurios iš esmės yra semantinės, o ne morfosintaksinės prigimties. Ir bendriniai daiktavardžiai, ir būdvardžiai išsiskiria gebėjimu nurodyti ar apibūdinti visą klasę tam tikrą deskripciją tenkinančių esinių, ir predikatyvo pozicijoje jie tiesiogiai ar netiesiogiai išreiškia subjekto (ar objekto) vardažodžio referento priklausomybę tokiai klasei. Šis predikatyviškai vartojamų vardažodžių

gebėjimas iš esmės nepriklauso nuo jų linksnių⁵. Tuo tarpu vietininko komplementai mums rūpimuose jungties sakiniuose, kaip matėme, yra morfosintaksiškai predisponuoti modifikatoriaus vaidmeniui. Faktą, kad tokio tipo sakiniuose kaip *Jonas yra skaitykloje* vietininkas eidamas veiksmažodžio modifikatoriumi kartu išreiškia ir pagrindinę predikaciją, galėtume aiškinti kaip tam tikrą turinio ir formos neatitikimą. Juk paprastai pagrindinė sakinio predikacija reiškia veiksmažodžio finitine forma, o ne daiktavardžio semantiniu linksniu. Žinoma, į kalbamo tipo sakinius galima žiūrėti ir kaip į degeneravusius sakinių su pilnaverčiais predikatais atvejus, kuriuose daiktavardžio vietininkas reiškia tik antrinę predikaciją: dėl veiksmažodžio sumenkusio semantinio svorio vietininkas jungties sakiniuose yra perėmęs pagrindinės predikacijos reiškęjo pareigas. Tokį požiūrį paremia faktas, kad ir kiti lokatyvinių sakinių predikatai yra gerokai skurdesnio semantinio turinio, nei jų atitikmenys kitose konstrukcijose (plg. *gyventi (kur)*, *gulėti (kur)*, *egzistuoti (kur)* ir pan.). Tačiau ne visų tipų jungties sakiniams pastarasis aiškinimas tinka, ypač jeigu greta jungties konstrukcijos kalboje egzistuoja semantiškai jai tapati konstrukcija su pilnaverčiu predikatu. Pavyzdžiui, taip esti sinoniminių priklausymo konstrukcijų atveju, plg.:

- (31) *Ši kepurė yra Jono.*
 (32) *Ši kepurė priklauso Jonui.*

Gretindami šiuos sakinius konstatuojame, kad jų predikatai *yra Jono* ir *priklauso (Jonui)* semantinio turinio atžvilgiu yra tapatūs. Panašiai kaip ir lokatyviniuose jungties sakiniuose, analogiškuose priklausymo sakiniuose matome tą patį formos ir turinio neatitikimą: pagrindinę predikaciją – posesyvinį priklausymo santykį – juose reiškia ne veiksmažodis, bet daiktavardžio kilmininkas, o tiksliau sakant – šio linksnio morfema (*(Jon)-o*; pats posesorius tėra kalbamos predikacijos vienas iš argumentų). Minėtą turinio ir formos neatitikimą jungties konstrukcijoje dar labiau paryškina kalboje egzistuojanti sinoniminė konstrukcija, kurioje analogiška predikacija reiškia veiksmažodžio *priklausyti*. Vietoje „veiksmažodinės“ predikacijos raiškos pasirinkus „daiktavardinę“ su jungtimi, iškart keičiama ir

⁵ Sunku pasakyti, ar predikatyvų atveju semantinio linksnio (paprastai – įnagininko) reiškia predikacija gali būti kuo nors reikšminga, plg.:

- (1) *Jonas tapo mokytoju.*
 (2) *Jonas dirbo/ dirba mokytoju.*
 (3) *Jonas buvo (kurį laiką) mokytoju.*
 (4) *Jonas yra mokytojas.*

Jeigu atmesime paskutinio sakinio tapatumo (ekvacinės) reikšmės interpretaciją, kuri čia yra mažai tikėtina (plg. *Jonas yra (tas) mokytojas, kuriam aš dėkingas už muzikos supratimą*), Tai matysime, kad visuose pavyzdžiuose predikatyvų reikšmė yra ta pati – jie subjekto daiktavardžio referentą (Joną) priskiria tam tikrai esinių klasei (profesiniam mokytojų luomui). Įnagininkas šiuose pavyzdžiuose (plg. ypač priešpaskutinį pavyzdį su paskutiniuolu) žymi nebent laikinosios vs. pastoviosios referento būsenos priešpriešą (arba bendriau – nukrypimą nuo pagrindinės referento būsenos), taigi jo funkcija grynai diferencinė.

predikacijos, t. y. ja reiškiamo semantinio turinio, struktūrinė (a)simetrija, arba forma⁶.

Apibendrinami konstatuojame, kad abiejose aptartose jungties konstrukcijose – lokatyvinėje ir priklausymo, skirtingai negu sakiniuose su pilnareikšmiais veiksmažodžiais, pagrindinis sakinio predikacijos svoris tenka ne veiksmažodžiui, bet jo daiktavardiniam komplementui, o konkrečiau – pačiai atitinkamo linksnio morfemai (apibendrintai šią morfemą galėtume vadinti „lokatyvine“, nes ir kilmininku reiškiamą posesyvinį priklausymo santykį nesunku susieti su posesumo lokaciją). Predikatinė savo funkcija aptartieji jungties komplementai gerokai skiriasi nuo tipišku veiksmažodžio valdinių (kaip, sakykime, junginyje *skaito knygą*). Netolygus predikatinio turinio pasiskirstymas yra būdingas ir veiksmažodžio *būti* junginiams su prielinksninėmis konstrukcijomis, kurias taip pat nesunku susieti su lokacijos raiška, plg.:

(33) *Namas yra **prie ežero**.*

(34) *Jonas buvo **su Birute**.*

Visus tokio tipo jungties komplementus vadinsime predikatiniais modifikatoriais. Šį terminą reikia suvokti kaip sutartinį: grynai sintaksiškai predikatiniai modifikatoriai yra valdiniai, tik priešingai nei tipinių valdinių atveju pagrindinę predikaciją reiškia ne sakinio veiksmažodis, bet kartu su juo einantis komplementas, o veikiau – jo linksnio ar prielinksnio morfema. Vartojamas su pilnareikšmiu veiksmažodžiu šis daiktavardžio linksnis arba prielinksninė konstrukcija atlieka modifikuojančios predikacijos funkciją, kuri tuomet tėra papildoma. Sutartinis taip pat yra ir pirmasis kalbamo termino sandas „predikatinis“: kiekvienas modifikatorius į sakinį įveda tam tikrą predikaciją, o predikatinis modifikatorius šiuo požiūriu skiriasi tik tuo, kad paprastai papildomą predikaciją tereiškiantis žodis ar žodžių junginys šiuo atveju tampa pagrindinės sakinio predikacijos raiškos priemone. Suprantama, kad taip vartojamas predikatinio modifikatoriaus terminas netapatintinas su predikato modifikatoriaus terminu. Atitinkamai netapatintini predikatinės modifikacijos ir predikato modifikacijos terminai.

Pirminių predikatyvų ir predikatinų modifikatorių skyrimo galima būtų atsakyti, bet jis yra visiškai analogiškas antrinių predikatyvų ir aplinkybių skyrimui, plg.:

⁶ Tą patvirtina ir kito tipo sinoniminių konstrukcijų analogija, plg.:

(1) *Šitas dešras **padėsime** atsargai.*

(2) *Šitos dešros bus **atsargai**.*

Abiejuose pavyzdžiuose daiktavardžio naudininku reiškiamą paskirties reikšmę, tik pirmajame sakinyje ji greta veiksmažodžiu reiškiamos predikacijos tėra antrinė, o antrajame sakinyje tampa pagrindine. Nors pats šios predikacijos reiškęjas sintaksiškai tampa jungties veiksmažodžio komplementu, kaip ir kitais aptartais atvejais manysime, kad veiksmažodžio modifikatoriaus funkciją jis tebeatlieka kaip ir pirmajame sakinyje.

(35)	<i>Tėvas vaikšto sode.</i>	(aplinkybė)
(36)	<i>Tėvas vaikšto patenkintas.</i>	(antrinis laisvasis predikatyvas)
(37)	<i>Tėvas yra sode.</i>	(predikatinis modifikatorius)
(38)	<i>Tėvas yra patenkintas.</i>	(pirminis predikatyvas)

Tad jeigu skiriame antrinius predikatyvus ir aplinkybes, atrodo prasminga taip pat skirti pirminius predikatyvus ir predikatinius modifikatorius.

Toliau skiriamos sintaksinės struktūros remiasi specifikuojimo mechanizmu: veiksmožodžio srityje jis pasireiškia pagalbinių veiksmožodžių, o daiktavardžio srityje – kvantifikatorių ir determinantų vartojimu, plg.:

(39)	<i>Tą žmogų kažkur esu matęs.</i>
(40)	<i>Praleidau ten dešimt dienų.</i>
(41)	<i>Padėk tuos lagaminus ant grindų.</i>

Gramatinės funkcijos ir sintaksinė hierarchija

Kaip jau buvo minėta, pagrindinių gramatinių funkcijų – subjekto, tiesioginio ir netiesioginio objektų – skirtumai negali būti suformuluoti remiantis vien tik sintaksinės priklausomybės tipų skirtumais. Tačiau tai nereiškia, kad jų skirtumai yra grynai morfosintaksiniai, t. y., ribojasi tik linksnio pasirinkimu, derinimu ir panašiais išoriniais reiškiniais. Šios gramatinės funkcijos viena nuo kitos neabejotinai skiriasi ir grynai sintaksiškai. Šiuo požiūriu į akis pirmiausia krenta su kalbamomis gramatinėmis funkcijomis susiję žodžių tvarkos sakinyje skirtumai: subjektas dažniausiai eina pirmiau objekto sakinio pradžioje ir pan., – šie skirtumai veikiausiai rodo, kad linearizacija nežymėtais atvejais vyksta pagal jau nusistovėjusią tam tikrą gramatinių funkcijų hierarchiją.

Gramatinių funkcijų hierarchija, kurioje subjektas užima aukštesnę padėtį negu tiesioginis objektas, o tiesioginis objektas – aukštesnę padėtį negu (bent jau) daugelis netiesioginių objektų, yra empiriškai nustatoma pagal šias gramatines funkcijas realizuojančių vardažodžių santykinį sintaksinį aktyvumą, t. y. jų santykinį prieinamumą tam tikroms sintaksinėms operacijoms. Paminėsimė kelis svarbesnius testus, leidžiančius geriau suprasti empirinį kalbamos hierarchijos pagrindą.

Vadinamosios rūšies operacijos, ypač tranzityvinių konstrukcijų pasyvizacija, iš kitų veiksmožodžio komplementų pirmiausia išskiria sakinio subjektą ir jo tiesioginį objektą – pastarojo vardažodis pasyvinėje konstrukcijoje iškeliamas į subjekto poziciją (tuo tarpu agentyvinis (buvusio tranzityvinio subjekto) vaidmuo šioje konstrukcijoje tegali būti reiškiamas netiesiogiai, perifrastiškai). Naudininku koduojamas vardažodinis veiksmožodžio komplementas rečiau patenka į pasyvizacijos veikiamų gramatinių funkcijų ratą (jis gali būti iškeliamas į subjekto poziciją, pavyzdžiui, anglų kalbos pasyvinėje konstrukcijoje, plg. *I was given an apple*, bet atitinkama lietuvių kalbos konstrukcija retai bevartojama ir daugeliui dabartinės kalbos vartotojų gali atrodyti keista, plg. (?)*Esu duotas obuolį*).

Laisvieji antriniai predikatyvai savo predikacijos argumentais (kontroliuojančiais, t. y. valdančiais jų morfosintaksinį derinimą) taip pat paprastai pasirenka hierarchijos viršuje esančių gramatinių funkcijų, dažniausiai subjekto (42), kiek rečiau tiesioginio objekto (43), ir žymiai rečiau – netiesioginio objekto (44), vardažodžius, plg.:

- (42) *Jonas grįžo namo blaivus.*
 (43) *Vakar sutikau Joną blaivų.*
 (44) *Tuos pinigų Jonui daviau dar blaiviam.*

Panašių testų, patvirtinančių gramatinių funkcijų hierarchiją, būtų galima išvardyti ir daugiau (plg. dar skyriuje [...] aptariamą linksnio atrakciją lyginamosiose konstrukcijose).

Skirtingas vardažodžių sintaksinis aktyvumas veikiausiai rodo skirtingą jų realizuojamų gramatinių funkcijų artimumą sakinio branduoliui. Sintaksinės operacijos, taikomos sakinio branduoliui artimiems vardažodžiams, matyt, yra paprastesnės nei analogiškos operacijos, taikomos sakinio periferijai priklausantiems vardažodžiams. Skirtingas gramatinių funkcijų vardažodžių aktyvumas leidžia empiriškai patvirtinti sintaksinę gramatinių funkcijų hierarchiją. Ši hierarchija savo ruožtu leidžia teigti, kad gramatinės funkcijos, nors ir neapibrėžiamos sintaksinės priklausomybės pagrindais, yra veikiau sintaksinė nei morfosintaksinė kategorija.

Gramatinių funkcijų hierarchija koreliuoja su jų gebėjimu eiti sakinio tema, arba, trumpai tariant, su jų temiškumu (apie teminę-reminę struktūrą žr. ...). Subjekto vardažodis, sintaksinio prieinamumo hierarchijoje užimantis aukščiausią padėtį, nežymėtais atvejais (kuriems būdinga įprasta žodžių tvarka sakinyje ir neutrali intonacija) dažniausiai pasirenkamas sakinio tema, tiesioginio objekto vardažodis tuomet sutampa su sluoksnuotosios teminės-reminės sakinio struktūros antrine tema ir t.t.

Iš netiesioginių objektų savo sintaksinėmis savybėmis išsiskiria naudininko objektas (paisydami angliškos gramatinės tradicijos jį vienintelį turėtume vadinti netiesioginiu objektu, plg. 2 išnašą). Nors kai kurie testai rodo jį gramatinių funkcijų hierarchijoje esant žemiau tiesioginio objekto, tam tikrais atžvilgiais, pavyzdžiui, pagal minėtą gebėjimą eiti sakinio tema, pirmasis lenkia antrąjį (aukštesnį naudininko nei galininko objekto temiškumo laipsnį rodo santykinai pirmesnė jo vieta sintaksinėje sekoje). Kiti netiesioginiai objektai šiuo atžvilgiu su tiesioginiu objektu lygintis negali, plg.:

- (45) *Jonas man pasiguodė, kad visai neturi pinigų. Paskolinau jam šimtą litų.*
 (ne: Paskolinau šimtą litų jam.)
 (46) *Pastaruoju metu Jonas keistai elgiasi. Įtariu jį nesąžiningumu.*
 (ne: Įtariu nesąžiningumu jį.)

Nors gramatinių funkcijų hierarchija, kaip buvo pažymėta, yra sintaksinė kategorija, tačiau ji reiškiasi ir morfosintaksiniu lygmeniu. Pirmiausia omenyje turime subjekto, tiesioginio objekto ir netiesioginių objektų žymėjimą skirtingais linksniais. Skirtingas morfosintaksinis gramatinių funkcijų kodavimas jau pagal apibrėžimą yra sintaksiškai reikšmingas, todėl nenuostabu, kad vardažodžių sintaksinio prieinamumo hierarchiją atliepia atitinkama linksnių hierarchija. (kaip vėliau matysime, ši gramatinių funkcijų sąsaja su atitinkamais linksniais yra esminė pačiam linksnio kategorijos struktūros aprašui). Taigi linksniai prieinamumo morfosintaksinėms operacijoms atžvilgiu išsidėsto panašia hierarchine tvarka kaip ir gramatinės funkcijos. Aukščiausią padėtį šioje hierarchijoje pelnytai užima subjekto ir objekto statusą žymintys linksniai – atitinkamai vardininkas ir galininkas (vadinamieji struktūriniai linksniai). Tą patvirtina ir jau minėtas faktas, kad vardininkas ir galininkas yra vieninteliai linksniai, kurie vienos gramatinės funkcijos ribose gali alternuoti su kilmininko linksnium, vartojamu papildomai kiekybinei charakteristikai reikšti (plg. neapibrėžto kiekio kilmininko vartojimą (1) – (4) pavyzdžiuose vardininko ir galininko (bet ne kitų linksnių) vietoje). Taip pat tik šių struktūrinių linksnių vietoje gali būti vartojamos distributyvinės prielinksnio *po* su galininku konstrukcijos, plg:

- (47) *Prie kiekvienų vartų stovėjo po du sargybinius.*
- (48) *Konkurso dalyviams jo organizatoriai įteikė po knygą.*

Kitų, hierarchijoje žemiau esančių, linksnių tarpusavio padėtis nėra griežtai fiksuota – ji iš dalies priklauso nuo to, kuriam iš atitinkamoms gramatinėms funkcijoms būdingų semantinių parametrų kalboje teikiama pirmenybė. Tą gerai rodo ir kai kurių veiksmažodžio argumentų galimi morfosintaksinio kodavimo svyravimai, lingvistinėje literatūroje dar vadinami alternacijomis, plg.:

- (49) *Pabučiuok mamai / mamos ranką.*
- (50) *Nupjovė stalo / stalui koją.*

Naudininko alternavimas su kilmininku atliepia beneficento ir posesoriaus semantinių vaidmenų konkuravimą šiuose sakiniuose. Naudininko galimybė antrajame pavyzdyje rodo tvirtas šio linksnio denotatų pozicijas empatijos, arba gyvumo, hierarchijoje. Šis faktas neturėtų stebinti, nes naudininku koduojami semantiniai vaidmenys – ekperienceris, beneficentas, recipientas – paprastai siejasi su gyvomis būtybėmis, tad empatiškai toks žymėjimas lengvai išplečiamas ir artimesniems žmogiškos aplinkos daiktų (augalų, baldų, transporto priemonių ir t. t.) pavadinimams. Pastebėtina, kad naudininko denotato prieinamumas empatijai, liudijantis jo aukštą padėtį gyvumo hierarchijoje, koreliuoja su analogiška jo padėtimi kitoje – iniciatyvumo, arba aktyvumo, hierarchijoje. Aktyvumo atžvilgiu naudininko denotatas, paprastai – ekperienceris ar beneficentas, lenkia galininko pacientą (poveikio objektas prototipiškai yra negyvas daiktas) ir nusileidžia tikrai

nominatyvo agentui. Šie semantiniai faktai paaiškina minėtą naudininko tinkamumą sakinio temos raiškai ir gerai dera su empiriškai nustatoma išskirtine jo, kaip netiesioginio objekto, padėtimi gramatinių funkcijų hierarchijoje.

Iš to, kas buvo pasakyta, turėtų būti aišku, kad empiriškai nustatoma gramatinių funkcijų hierarchija leidžia toliau diferencijuoti veiksmažodžio komplementus, bendrai apibrėžiamus sintaksinės priklausomybės pagrindais. Čia, žinoma, peršasi klausimas, ar šios hierarchijos teikiamų privalumų pakanka išsamiam gramatinių funkcijų aprašui, tarkime, ar ja remiantis nebūtų galima ir aplinkybes skirti nuo veiksmažodžio komplementų? Prisimename, kad skiriamasis aplinkybių bruožas yra tas, kad modifikuodamos veiksmažodį, į sakinį jos įveda papildomą predikaciją. Kitaip tariant, jų perteikiamas semantinis turinys yra už veiksmažodžiu reiškiamos pagrindinės predikacijos ribų, taigi šiuo atžvilgiu sudaro sakinio periferiją. Dėl periferinės padėties sakinio predikacijoje aplinkybes galėtume apibūdinti kaip gramatinių funkcijų hierarchijoje žemesnę nei veiksmažodžio komplementai vietą užimančius sakinio elementus – jo ar jo veiksmažodžio modifikatorius. Tačiau, kaip jau buvo parodyta, lokatyviniai modifikatoriai kai kuriose specifinėse konstrukcijose tampa veiksmažodžių sintaksiniais komplementais ir reiškia pagrindinę sakinio predikaciją, todėl vargiai gali būti priskiriami sakinio periferijai. Ir kitais atvejais riba tarp komplementavimo ir modifikavimo gali būti neryški. Ypač tai pasakytina apie žemesnę padėtį gramatinių funkcijų hierarchijoje užimančius komplementus, plg.:

- (51) *Upė **lanku** juosia kaimą.*
- (52) *Kareiviai **lygiomis gretomis** įžygiavo į aikštę.*
- (53) *Uogų derlių nuimame **kombainais**, ne **rankomis** (t. y. mechanizuotai, ne rankiniu būdu).*

Formaliai žiūrėdami, daiktavardžių įnagininkus šiuose pavyzdžiuose greičiausiai jau priskirtume aplinkybėms, modifikuojančioms sakinių veiksmažodžiais profiluojamų veiksmų būdą. Tačiau atidesnis žvilgsnis į šių sakinių semantiką sako, kad ne visais atvejais jų modifikatorių reiškiamą papildomą predikaciją lengva priskirti periferijai. Tarkime, daiktavardis *lanku* sakinyje (51) tik semantiškai patikslina, kas jau pasakoma pagrindiniu predikatu *juosia*, kitaip sakant, veiksmažodžio semantinėje struktūroje jau yra numatyta vieta tokiam modifikatoriui, kuris dėl to galėtų būti vadinamas ir to veiksmažodžio komplementu (plg. *Susijuosk kelnes diržu!*). Net jeigu manysime, kad toks „perteklinis“ modifikatorius (ar komplementas) sakinyje nėra būtinas, ar pagrindinės predikacijos atžvilgiu jį lengva širdimi galime priskirti periferijai? Akivaizdu, kad sakinio branduolio ir jo periferijos dichotomija besiremianti gramatinių funkcijų hierarchija menkai tegelbėja sprendžiant subtilesnes sakinio funkcinės struktūros problemas. Gramatinių funkcijų hierarchija, taip pat ir empirinės procedūros, taikomos jai nustatyti, gali būti gera atrama toliau diferencijuojant neabejotinus komplementus – subjekto, tiesioginio objekto, ir kai kurių netiesioginių objektų (ypač naudininko) funkcijas sakinyje

atliekančius vardažodžius. Čia gali padėti ir atitinkamų linksnių „gramatiškumo“ hierarchija (jeigu tokią turime nustatę). Toliau diferencijuojant gramatines funkcijas, o ypač tradiciškai skiriant papildinius ir aplinkybes, kalbama sintaksine hierarchija ne visada galime pasikliauti. Viena vertus, „semantiniiais“ linksniais koduojami vardažodžiai sintaksiškai yra ne tokie aktyvūs, kaip „gramatinių“ (arba struktūrinių) linksnių denotatai, todėl empiriniu būdu hierarchiškai juos surikiuoti yra keblu. Kita vertus, kai kurių specifinių konstrukcijų vardažodiniai argumentai funkcinio atžvilgiu, kaip matėme, yra nevienareikšmiškai apibrėžiami, ir čia galima kliautis tik aprioriškai nustatoma sintaksinės priklausomybės tipų klasifikacija, juolab kad ji universalesnė nei gramatinių funkcijų hierarchija, nes yra pritaikoma ne tik sakinio, bet ir veiksmažodinio junginio lygmeniu.

Naujojo skirstymo gramatinių funkcijų santykis su tradiciškai skiriamomis sakinio dalimis

Tradicinis sakinio dalių skyrimas remiasi:

- (i) prielaida dėl galimo sintaksinių ryšių nevienalytiškumo. Mat derinimą tradiciškai pripažįstant sintaksinio ryšio tipu, ir tarinio veiksmažodžio derinimas sakinyje su veiksniu natūraliai laikomas šio ryšio raiška. Tuo pačiu pripažįstama, kad tarinys su veiksniu yra susijęs skirtingos prigimties sintaksiniu ryšiu negu su savo papildiniais;
- (ii) prielaida, kad kalbos dalių skirtumai lemia ir jų sintaksinių priklausinių funkcijas. Todėl, pavyzdžiui, tiek daiktavardžio modifikatorius, tiek ir jo valdinyvės vadinami pažyminiu. Pagal tą pačią logiką junginys *potvynio aukoms* konstrukcijose *padėjo potvynio aukoms* ir *pagalba potvynio aukoms* priklauso skirtingoms sakinio dalims: pirmojoje jis yra veiksmažodžio *padėjo* papildinys, o antrojoje – daiktavardžio *pagalba* pažyminys.
- (iii) Prielaida, kad linksnių ir prielinksninių konstrukcijų reikšmė savaime lemia jų gramatinę funkciją, t. y. priskyrimą vienai ar kitai sakinio daliai. Tuo remiantis, pavyzdžiui, vietininkai laikomi aplinkybėmis, o įnagininkai – papildiniais;

Mūsų siūlomas gramatinių funkcijų skyrimas pirmiausia remiasi sintaksinės priklausomybės tipų klasifikacija. Kadangi morfosintaksinės priklausomybės rodikliai nėra vienareikšmiškai susiję su sintaksinės priklausomybės tipais, jų vaidmuo skiriant gramatines funkcijas čia nėra pabrėžiamas. Pavyzdžiui, sintaksinio ryšio požiūriu sakinio subjektas, arba veiksnyvės, neskiriamas nuo kitų veiksmažodžio komplementų (tradicinių papildinių). Žinoma, pagrindinių gramatinių funkcijų – subjekto ir tiesioginio objekto – išskirtinio morfosintaksinio žymėjimo taip pat neneigiamame: dėl to atitinkami vardininko ir galininko linksniai ir vadinami struktūriniais. Pastarųjų savybės tampa patogu formaliu kriterijumi skiriant (ypač ribiniais atvejais) pagrindines sakinio figūras. Vis dėlto subjekto ir tiesioginio

objekto išskirtinumas aiškintinas pirmiausia tuo, kad šios sintaksinės figūros yra tranzityvinio sakinio kanono atraminiai taškai. Taip pat šiuo atžvilgiu nemažiau svarbūs ir kalbamoms gramatinėms funkcijoms būdingi (prototipiniai) semantiniai vaidmenys, atitinkamai – agento ir patiento.

Siūlydami pagal tris priklausomybės tipus skirti ir tris priklausomųjų dėmenų tipus – komplementus, modifikatorius ir specifikatorius – neatsižvelgiame nei į pagrindinio junginio dėmens (prado), nei į jo priklausomojo dėmens (priedo) kalbos dalį. Toks pasirinkimas verčia atsisakyti, tradicinės pažyminio sąvokos – vienalytės pažyminių klasės nelieka, ją keičia daiktavardžio komplementai (plg. *pagalba potvynio aukoms*) ir daiktavardžio modifikatoriai (plg. *greita pagalba*). Tačiau lieka derinimo buvimu ar nebuvimu, taigi kalbos dalių morfosintaksinėmis savybėmis, pagrįstas aplinkybių ir laisvųjų antrinių predikatyvų, tradicinių papildinių ir būtinųjų (pirminių ir antrinių) predikatyvų, galiausiai – pirminių predikatyvų ir predikatinė modifikatorių skyrimas. Bendra predikatyvų klasė yra veikiau morfosintaksinė, nei sintaksinė kategorija, bet įsivedus terminologinius patikslinimus, kurie rodo skirtingų predikatyvų vietą komplementavimo ir modifikavimo dichotomijoje, būtinųjų ir laisvųjų predikatyvų terminus galima vartoti neužtemdant sintaksinės priklausomybės skirtumų ir tuo pačiu metu išryškinant ypatumus, nulemtus šių vardažodžių predikatinio pobūdžio. Gramatinės tradicijos rėmuose išliekame tebeskirdami aplinkybes, nors ir jas būtų galima suvokti kaip laisvųjų antrinių predikatyvų potipį.

Kai kurie linksniai ar prielinksninės konstrukcijos dėl jų reikšmės tradiciškai priskiriami aplinkybių raiškos sferai. Šiuo pagrindu nuo aplinkybių dažnai skiriami ir netiesioginiai papildiniai: pavyzdžiui, vietininkai (plg. *sėdėti krėsle, leisti (vaiką) mokyklon*) ir prielinksniniai junginiai (plg. *važiuoti į darbą, grįžti iš kelionės*) laikomi aplinkybėmis, o įnagininkai (plg. *rašyti plunksna, padaryti (ką) savo rankomis*) – papildiniais. Iš tikrųjų šie kriterijai geriausiu atveju tegali būti diagnostiniai. Kaip rodo ką tik minėtas aplinkybių ir laisvųjų antrinių predikatyvų skyrimo pavyzdys, sakinio dalis kartais tenka apibrėžti ne pagal sintaksinės priklausomybės tipą, o pagal tipines leksines ir morfosintaksines jų realizacijas. Tačiau jeigu yra galimybė papildinius skirti nuo aplinkybių pagal sintaksinės priklausomybės tipą, reikėtų tai ir daryti, juolab kad ir istoriškai bei etimologiškai tradicinis papildinio terminas natūraliai atliepia komplementacijos ryšio pobūdį. Šiuo keliu pasukus atkrenta būtinybė papildinių ir aplinkybių skirtumą sieti su konkrečiais raiškos tipais. Juk net galininkas, kuris yra bemaž definicinis tiesioginio papildinio požymis, gali reikšti ir laiko (trukmės) aplinkybę (plg. *skaitė valandą, dirbo dvi paras iš eilės*). Atvirkščiai,rieveksmiai, nors parastai eina aplinkybėmis, kartais yra neabejotini papildiniai (plg. *atrodo gražiai, veikia savarankiškai*).

Gramatinių funkcijų apibrėžimui reikšmės kriterijaus taikymas (jei neminėsime semantinių vaidmenų) iš esmės ribojasi tomis inherentinėmis kalbos dalių savybėmis, kurios lemia komplementavimo ar modifikavimo santykį. Visos predikatumu pasižyminčios kalbos dalys (prototipiškai – veiksmožodžiai, būdvardžiai, prielinksniai,rieveksmiai, ir gerokai rečiau – daiktavardžiai) yra

santykinės prigimties. Tai reiškia, kad jų semantinėje struktūroje yra numatytos vietos reiškiamo santykio dalyviams – komplementams. Tačiau ne visų predikacinių kalbos dalių semantinė prigimtis leidžia joms eiti pagrindinio junginio dėmens pareigas, t. y. atstovauti sakinio lygmeniu visam junginiui. Tokių kalbos dalių santykis su savo komplementais ir apibūdinamas kaip modifikacinis. Klaidinga būtų manyti, kad kokios nors konkrečios reikšmės arba reikšmių sritys (aprėpiančios, tarkime, erdvės arba laiko raišką) galėtų būti vienareikšmiškai siejamos su kuriuo nors vienu sintaksinės priklausomybės tipu. Nors, pavyzdžiui, erdvės santykių raiška lokatyvais sudaro vienalytę semantinių priešpriešų sistemą, tačiau sintaksinių ryšių atžvilgiu lokatyvai yra nevienodi. Esamieji vietininkai (inesyvai) paprastai eina aplinkybėmis, (plg. *Jonas skaito knygą bibliotekoje*): vietininkas natūraliai žymi pagrindinės predikacijos profiliuojamo įvykio fizinę aplinką ar bendresnę kontekstą, ir ši informacija nuo pagrindinės sakinio predikaciją yra lengvai atskiriama. Priešingai, einamieji vietininkai ir jų prielinksniniai pakaitalai (*mokyklon / į mokyklą*) yra esmiškai susiję su predikato tipu – judėjimo veiksmažodžiais ir yra faktinės šių predikatų argumento realizacijos, nes kiekvienas judėjimas implikuoja tikslą; pagal šį kriterijų tokie lokatyvai yra neabejotini papildiniai, arba komplementai.

Apibendrinami galime teigti, kad naujai siūlomas gramatinių funkcijų skyrimas didžia dalimi sutampa su tradiciniu sakinio dalių skyrimu. Nors iš pirmo žvilgsnio naujasis skirstymas taip pat remiasi nevienalyčiais kriterijais, bet palyginus su tradiciniu jis yra tikslesnis, nes iš esmės remiasi visas sintaksines struktūras pagrindžiančiais priklausomybės santykiais, greta kurių morfosintaksinės kalbos dalių savybės ir empiriškai nustatomos hierarchijos tėra papildomi (subtilesnio skirstymo) kriterijai. Tuo tarpu tradicinis sakinio dalių skyrimas, kaip rodo jo prielaidų eksplikacija, yra vidujai prieštaringas, nes čia sintaksiniai kriterijai painiojami su morfosintaksiniais ir semantiniais.